

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

**HEYDƏR ƏLİYEV
VƏ AZƏRBAYCAN
İQTİSADIYYATI**

№ 4 (5)-2022

Vüsal QASIMLI,
İqtisad elmləri doktoru, professor,
Azərbaycan Respublikası İqtisadi
İslahatların Təhlili və Kommunikasiya
Mərkəzinin icraçı direktoru

Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı

Vüsal QASIMLI,
İqtisad elmləri doktoru, professor
Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların Təhlili
və Kommunikasiya Mərkəzinin icraçı direktoru

GİRİŞ

Ulu öndər Heydər Əliyev iki dəfə - sovet dönəmi və müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan dövlətinin sükanı arxasına keçərək mühüm mərhələ dəyişikliyi etməyə müvəffəq olmuşdur. Hər iki halda bütün resursların səfərbərliyi – mobilizasiya və transformasiya kimi tarixi missiyalar uğurla yerinə yetirilmişdir. Əgər Heydər Əliyev sovet dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatını üçüncü sənaye inqilabının tələblərinə uyğun reformat etməyi bacarmışdısa, müstəqilliyin ilk illərində tənəzzülə uğrayan iqtisadiyyatı həm bazar rəlsəri üzərinə keçirmək, həm də uğurlu neft və nəqliyyat-logistika strategiyası həyata keçirməklə iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etməyə nail olmuşdur. Müasir dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının dördüncü sənaye inqilabı çağırışlarına cavab verməsi, habelə milli dövlətçiliyin, ictimai rifahın və güclü ordunun maddi əsası kimi çıxış etməsi Heydər Əliyev siyasətinin uğurudur.

HEYDƏR ƏLİYEV SOVET AZƏRBAYCANINDA III SƏNAYE İNQİLABINI REALLAŞDIRDI

1969-cu ildə Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etməsi ilə milli iqtisadiyyat quruculuğu sahəsində sistemli yanaşma tətbiq edildi və ötən əsrin 50-ci illərindən başlayaraq 90-cı illərinə qədər davam edən III sənaye inqilabının çağırışlarına cavab verildi. Onun həyata keçirdiyi məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində respublika iqtisadiyyatında mühüm struktur dəyişiklikləri aparılmış, sənaye və kənd təsərrüfatının bütün sahələrində inkişafa nail olunmuş, yeni sənaye sahələri yaradılmış, istehsalla bilavasitə bağlı olan elmi-tədqiqatların inkişafına diqqət artırılmışdır. Mütərəqqi texnologiyaların istehsalata tətbiqi sahəsində Azərbaycan bütün SSRİ-də qabaqcıl mövqeyə yiyələnmiş, istehsal olunan məhsulların keyfiyyəti yaxşılaşmışdır. Müqayisə üçün qeyd edək ki, əgər XIX əsrdən 1969-cu ilədək Azərbaycanda 735 böyük sənaye obyektini tikilmişdisə, Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi ilk dövrdə - cəmi 14 ildə onların sayı 1048-ə çatdırılmışdı. Bu illərdə istehsal olunan sənaye məhsulları öz həcminə görə əvvəlki 50 ildəkinə bərabər idi [5; 7].

Ümummilli liderin uzaqgörən siyasəti ilə qısa müddətdə iqtisadiyyatda ciddi keyfiyyət dəyişiklikləri baş verdi. Mütərəqqi sənaye sahələrinin yaradılması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirildi. İstehsalın artırılması məqsədi ilə elmi-tədqiqat sahələrinin genişləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirildi. Həyata keçirilən tədbirlərin nəticəsində Azərbaycan ötən əsrin 70-ci illərində məişət kondisionerləri, elektrik mühərrikləri, neft maşınqayırması, elektromaqnit avadanlığı, soyuducular, sintetik kauçuk, boru-prokat, şüşə və şüşə qablar və s. istehsalına görə keçmiş İttifaq miqyasında mühüm göstəricilər əldə etdi [7].

Beləliklə, Heydər Əliyevin müdrik siyasəti nəticəsində Azərbaycan tədricən xammal əlavəsindən müasir texnologiya əsasında hazır məhsul istehsalını həyata keçirən və onu ixrac edən respublika kimi tanınmağa başladı. Bu fikrin təsdiqi kimi həmin dövrün statistikasına qısaca nəzər salaq. Belə ki, 1971-1985-ci illərdə Azərbaycanda 250-dən artıq sənaye müəssisəsi fəaliyyətə başlamış, 581 adda yeni tipli maşın, avadanlıq, aparat və cihaz nümunələri yaradılmış, istehsal olunan sənaye məhsullarının ümumi həcmi respublikanın əvvəlki 50 ildəki istehsal həcminə bərabər olmuş, aqrar sahədə səmərəli idarəçilik və mütərəqqi texnologiyalar əsasında yüksək göstəricilər əldə edilmişdir. Azərbaycanda müxtəlif sahələr üzrə istehsal edilən 350 adda

məhsul dünyanın 65 ölkəsinə ixrac olunmuşdur. Ümummilli liderin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dönəmində digər statistik məlumatlar da o zaman ölkəmizin keçmiş ittifaqda sosial-iqtisadi sahələrdə dinamik inkişaf yolu ilə inamla irəliləyən, özünü iqtisadi cəhətdən təmin edən qabaqcıl respublikaya çevrildiyini aydın göstərir: 1969-1982-ci illərdə xalq təsərrüfatının artım sürəti orta ittifaq səviyyəsini xeyli qabaqlamış, istehsal edilən milli gəlir 2,6, sənaye məhsulunun həcmi 2,7, kənd təsərrüfatı məhsulları 2,3 dəfə artmışdır. Həmin dövrdə ittifaq miqyasında istehsal olunan neft-mədən avadanlığının 70 faizi, elektrik mühərriklərinin 12,2 faizi, elektrik qaynaq avadanlığının 10,5 faizi, məişət kondisionerlərinin 100 faizi, soyuducuların 5,7 faizi, pambıq ipliyinin 9,6 faizi, ipək xammalının 11,7 faizi məhz Azərbaycanın payına düşmüşdür. Bütün bunlar belə deməyə əsas verir ki, Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə iqtisadi sahədəki əldə olunan uğurlar Azərbaycanın yenidən qazandığı müstəqilliyinin bazisini, təməlini təşkil etmişdir [5; 4; 9].

AZƏRBAYCANIN KƏND TƏSƏRRÜFATI VƏ MELİORASIYA SAHƏSİ 1969-1983-CÜ İLLƏRDƏ

Heydər Əliyev Azərbaycanın kənd təsərrüfatının davamlı inkişafını təmin etmək və məhsuldarlığı artırmaq üçün məhdud su resursları şəraitində meliorasiya və su təsərrüfatı kompleksinin inkişafına xüsusi önəm verirdi. 1969-cu ildən - Heydər Əliyevin respublika rəhbəri seçildiyi vaxtdan kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi haqqında bir neçə tarixi qərar qəbul olundu. Bunlardan "Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi tədbirləri haqqında" (1970-ci il), "Azərbaycanda kənd təsərrüfatı istehsalını daha da intensivləşdirmək tədbirləri haqqında" (1975-ci il), "1976-1980-ci illərdə torpaqların meliorasiyası və meliorasiya olunmuş torpaqların istifadəsinin yaxşılaşdırılması tədbirləri haqqında" (1976-cı il) və "Azərbaycanda kənd təsərrüfatı istehsalını daha da ixtisaslaşdırmaq, üzümçülüğü və şərabçılığı inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında" (1979-cu il) qərarları xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Məhz bu qərarlar sayəsində Azərbaycanda kənd təsərrüfatı istehsalının yüksəldilməsi və ixtisaslaşmanın dərinləşdirilməsinə nail olundu [3].

Araşdırmalar göstərir ki, 1971-1975-ci illərdə meliorasiya işlərinə 580 milyon manatdan artıq vəsait xərclənmişdir ki, bu da 1966-1970-ci illərdəkinə nisbətən iki dəfə çox idi. Bu müddətdə 23,5 min hektar yeni suvarılan torpaqlar istifadəyə verilmiş, 156,8 min hektar suvarılan torpaqların meliorativ vəziyyəti yaxşılaşdırılmış, 88 min hektar sahədə torpaqların yuyulması, o cümlədən 48 min hektarda əsaslı yuma, 110,3 min hektar sahədə suvarma şəbəkələrinin yenidən qurulması və su təchizatının yaxşılaşdırılması, 133,2 min hektar sahədə hamaralama işləri aparılmış, 248,6 min hektar qış otlaq sahələrində su təminatı sistemləri inşa edilmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin respublikamıza rəhbərlik etdiyi dövrdə (1969-1982-ci illər) meliorasiya və su təsərrüfatı kompleksinə 2,5 milyard manatdan artıq vəsait yönəldilmişdir ki, bu da sovet hakimiyyəti dövrünün 50 ili ərzində bu sahəyə qoyulan vəsaitdən 2 dəfədən artıq olmuşdur. 1983-cü ildə kənd təsərrüfatında faktiki istifadə olunan suvarılan torpaqların sahəsi 1970-ci ildəkinə nisbətən 265,1 min hektar artmışdır, eyni zamanda istifadə olunmayan suvarılan torpaqların sahəsi 89,7 min hektara qədər azalmışdır [3].

İCTİMAİ-SİYASİ SABİTLİK İQTİSADI TƏRƏQQİNİN ƏSAS ŞƏRTİDİR

1993-cü ildə xalqın təkidi ilə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev Ermənistanın işğalının qarşısını almaqla bərabər, həm də vətəndaş qarşıdurmasını, siyasi böhranı və separatizm aradan qaldıraraq dövləti parçalanmadan xilas etdi. Beləliklə, vətəndaş müharibəsindən, kaosdan sabitliyə, separatizmdən milli həmrəyliyə, iqtisadi tənəzzüldən tərəqqiyə və xarici siyasətdə milli maraqlara söykənən çoxvektorluluğa keçidi təmin etdi. İşğalın dayandırılması, atəşkəsin elan edilməsi, ictimai-siyasi sabitliyin təmin olunması, neft müqavilələrinin imzalanması və sosial-iqtisadi islahatlara başlanılması ulu öndərin dövlət idarəçiliyi alqoritminin əsas istiqamətləri idi. Xalqın sarsılmaz inamı ümummilli liderə güc-qüvvət verir, tənəzzül prosesi tezliklə dayandırılır [5].

Heydər Əliyev hakimiyyətə gələndə, müstəqilliyin ilk illərində, Azərbaycan iqtisadiyyatı dərin böhran içindəydi: iqtisadi geriləmə, büdcə və tədiyyə balansının kəsiri, işsizlik və yoxsulluğun yüksək həddi, hiperinflasiya. Ən əsası köhnə əlaqələrin pozulması, yeni əlaqələrin formalaşmaması iqtisadi sistemi iflic vəziyyətinə salmışdı. İctimai-siyasi sabitliyin təmin edilməsi və "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasından sonra yeni iqtisadi modelin – Heydər Əliyev modelinin əsası qoyuldu. 2002-ci ildə dövlət büdcəsinin bütün mənbələrdən daxil olan gəlirləri 1993-cü ilə nisbətən 85,1 dəfə artaraq 910,2 milyon manat, xərcləri isə 71,7 dəfə artaraq 931,8 milyon manat olmuşdur. Büdcə kəsirinin ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi 1993-cü ildəki 7,3 faizdən 2002-ci ildə 0,4 faizə enmişdir [5; 9].

1994-cü ildən başlayaraq Azərbaycana xarici sərmayələrin axını ildən-ilə artaraq, 2002-ci ildə 2,2 milyard ABŞ dollarına çatmışdır. Bu illər ərzində fəaliyyət göstərən müştərək və tam xarici investisiyalı müəssisələr tərəfindən Azərbaycan iqtisadiyyatına 1,6 milyard ABŞ dolları məbləğində vəsait qoyulmuşdur. 1996-cı ildə ölkədə fəaliyyət göstərən 100 faiz xarici investisiyalı müəssisələrin, onların filial və nümayəndəliklərinin sayı 602, 2002-ci ildə isə 3,5 dəfə artaraq 2104 olmuşdur. Bu dövr ərzində xarici şirkət və ya fiziki şəxslərin iştirakı ilə yaradılmış birgə müəssisələrin sayı 2 dəfə artaraq 957-yə çatmışdır. Beləliklə də, 1996-cı ildən başlayaraq iqtisadi artım tempi bərpa edilmiş, hiperinflasiya cilovlanmışdır [5].

HEYDƏR ƏLİYEVİN NEFT STRATEGİYASI – MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANIN DAVAMLILIĞININ ƏSASIDIR

Ümummilli lider Azərbaycanın neft strategiyasının əsasını qoymaqla Xəzər və Qara dəniz hövzəsi, Yaxın Şərq və Avropanın yeni enerji xəritəsini yaratdı. Bununla da Azərbaycan neft-qaz layihələrində liderliyi ələ aldı və özündən miqyasca dəfələrlə böyük coğrafiyanın enerji təhlükəsizliyində aparıcı qüvvəyə çevrildi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə 1994-cü il sentyabrın 20-də Azərbaycanın XX əsr tarixində siyasi, iqtisadi və strateji əhəmiyyətinə görə ən mühüm müqavilələrdən biri - Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən "Azəri", "Çıraq" və "Günəşli" yataqlarının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında Saziş imzalanıb. Neft strategiyasının əsasını təşkil edən, Azərbaycanın və eləcə də regionun gələcəyi üçün yeni perspektivlər vəd edən bu Saziş "Əsrin müqaviləsi" adlandırılmaqla öz layiqli tarixi qiymətini aldı [5; 8].

Dünyanın Azərbaycan, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç və Səudiyyə Ərəbistanı kimi ölkələrini təmsil edən 11 beynəlxalq neft şirkəti (Amoco, BP, McDermott, UNOCAL, ARDNŞ, Lukoil, Statoil, Türkiyə Petrolları, Pennzoil, Ramco, Delta) Azərbaycan dövlətinin liderliyi ilə qapalı hövzə olan Xəzərə gəldilər. Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə - 1997-ci il noyabrın 7-də "Çıraq" platformasından ilk neft hasil edildi, 1997-ci ildə neft Bakı-Novorossiysk və 1999-cu ildə Bakı-Supsa kəməri ilə Qara dənizə çıxarıldı. 2002-ci ildə isə, sonradan ümummilli liderin adını daşıyan, əfsanəvi Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft-ixrac boru kəmərinin təmali qoyuldu. İlk neft hasilatından keçən dövr ərzində, 1997-2002-ci illərdə sənaye məhsulu istehsalı 23,6 faiz və ya orta hesabla hər il 3,6 faiz artmışdır. Hasilat sənayesi ilə yanaşı, qeyri-neft emal sənayesi də inkişaf etmişdir. Eyni zamanda, 1999-2002-ci illər ərzində emal sənayesi sahələrində məhsul istehsalı 13,6 faiz artmışdır [5].

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1999-cu ildə imzaladığı Fərmanla Dövlət Neft Fondunun yaradılması ilə neft gəlirlərinin indiki və gələcək nəsillər arasında ədalətli bölgüsü, habelə dövlətin prioritetlərinə istiqamətlənməsi təmin olundu.

AQRAR İSLAHATLAR ÖZƏL MÜLKİYYƏT VƏ RƏQABƏT ŞƏRAİTİNİ TƏMİN ETDİ

Ulu öndərin memarı olduğu və uğurla həyata keçirdiyi torpaq islahatı kənd təsərrüfatını 1990-cı illərin əvvəllərindəki böhranlı vəziyyətdən xilas etdi və gələcək inkişafının əsasını qoydu. Aqrar islahatlar nəticəsində 1995-ci ildən başlayaraq sovxoz və kolxozlara məxsus 1350 min hektardan çox torpaq sahəsi əvəzsiz olaraq kəndlilərə paylandı. Belə ki, Azərbaycanın

Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş rayonları istisna olmaqla, ölkəmizdə 870 min ailəyə torpaq payı verildi. Beləliklə də, Azərbaycanın vahid torpaq fondunu təşkil edən 8,6 mln. hektar torpaq sahəsinin 56,9 faizi dövlət mülkiyyətində saxlanıldı, 23,5 faizi bələdiyyə mülkiyyətinə verildi 19,6 faizi isə xüsusi mülkiyyətə ayrıldı [11]. Həmçinin islahat nəticəsində 2239 kolxoz, sovxoz və sair kənd təsərrüfatı müəssisəsi ləğv edilərək onların bazasında və digər əsaslarla müxtəlif təşkilati-hüquqi formalı təsərrüfatlar yaradıldı.

Ulu öndər Heydər Əliyevin uğurla həyata keçirdiyi torpaq islahatı təkcə Müstəqil Dövlətlər Birliyi məkanında deyil, bütövlükdə dünya miqyasında öz unikalığı ilə seçildi. Məhz bu islahatı kənd təsərrüfatını 1990-cı illərin əvvəllərindəki böhranlı vəziyyətdən xilas etdi və gələcək inkişafının əsasını qoydu. Qeyd olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində aqrar bölmədə özəl sektorun xüsusi çəkisi 100%-ə yaxınlaşdı.

Özəlləşdirilmiş torpaqlarda səmərəli təsərrüfatçılığın, sahibkarlığın inkişafının təmin olunması məqsədilə ümummilli liderin təşəbbüsü ilə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların əvvəlki vergi borcları silindi, onlara uzunmüddətli vergi tətillərinin verilməsinə başlandı və bu uğurlu təcrübə günümüzdə də davam edir. Hazırda da kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları torpaq vergisi istisna olmaqla digər vergi ödəmələrindən azad dırlar.

MİLLİ SAHİBKARLIĞIN FORMALAŞDIRILMASI BAZAR İQTİSADİYYATININ TƏLƏBİDİR

Ümummilli liderin hakimiyyəti illərində müstəqil Azərbaycanda dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsini nəzərdə tutan bir neçə proqram həyata keçirilib. Bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun həyata keçirilən özəlləşdirmə islahatları nəticəsində, artıq 1998-ci ilin sonlarına doğru Azərbaycanda ümumi daxili məhsul istehsalının 55 faizi özəl sektora məxsus idi. O cümlədən, özəl sektorun payı sənaye istehsalında 26 faizə, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında 95 faizə, ticarətdə 98 faizə və inşaatda 70 faizə bərabər idi [11].

Sahibkarlıq fəaliyyətini bazar münasibətləri şəraitində iqtisadi tərəqqinin əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi qiymətləndirən Ulu öndər özəl sektorun formalaşmasına böyük diqqət və qayğı göstərirdi.

Ulu öndərin sahibkarlarla birbaşa təması, onların problem və istəklərini dinləməsi, aparılan fikir mübadiləsi və çətinliklərin qısa müddət ərzində həlli üçün konkret tapşırıqlar, fərman və sərəncamlar verməsi sahibkarlara göstərilən böyük diqqət və etimadın, özəl sektorun inkişaf etdirilməsi yolu ilə Azərbaycanın iqtisadi qüdrətinin artırılması, qeyri-neft sektorunda yüksək nəticələrin əldə olunacağına güclü inamın göstəricisi idi. Görüşlərin nəticəsi olaraq, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, özəl bölmənin inkişafında mövcud olan problemlərin sistemli həlli, sahibkarlığın sürətli inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılması məqsədilə imzalanmış bir sıra mühüm fərman və sərəncamlar, o cümlədən "Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)", "Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" 2002-ci il 10 sentyabr tarixli, "Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında" 2002-ci il 28 sentyabr tarixli fərmanlar ölkədə özəl sektorun keyfiyyətə yeni mərhələsinin əsasını qoydu. Ulu öndərin təşəbbüsü ilə qəbul olunmuş dövlət proqramları kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərindən birinə çevirdi, onlara maliyyə dəstəyi və zəruri texniki yardım göstərən strukturlar formalaşdı, vergi yükü azaldıldı, kiçik sahibkarlıq subyektlərinə vahid vergi tətbiq edildi, özəl bölməyə dövlət nəzarəti əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırıldı, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin qanunvericilik bazası yaradıldı [2; 8; 10]. Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi ilə mülkiyyətin çoxnövlürlüyü və özəl sahibkarlığın inkişafı təmin olundu.

Ölkədə sahibkarlığın inkişafı istiqamətində aparılmış məqsədyönlü iqtisadi siyasət nəticəsində 2002-ci ildə hüquqi şəxs kimi fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların sayı

artaraq 59130-a çatmışdır. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi nəticəsində xüsusi mülkiyyət formalı müəssisələrin sayı xeyli artmışdır. 1996-cı ildə Statistik Vahidlərin Dövlət reyestrində 29629, 2002-ci ildə isə 40773 xüsusi mülkiyyət formalı müəssisə qeydiyyatdan keçmişdir [5].

AZƏRBAYCANI MÜHÜM NƏQLİYYAT-LOGİSTİKA MƏRKƏZİNƏ ÇEVİRƏN STRATEGİYA

Heydər Əliyev Azərbaycanın uğurlarının təminatçısı olaraq inteqrasiya prosesini sürətləndirdi, dünyanın qabaqcıl ölkələri ilə əlaqələrin qurulmasına rəhbərlik etdi. Ölkəmizin başqa ölkələrlə iqtisadi əlaqələrinin su, hava və dəmir yolları vasitəsilə möhkəmlənməsi üçün Azərbaycan nəqliyyatının bütün sahələri yenidən bərpa olundu, inkişaf etdirildi. Tarixi Böyük İpək yolunun bərpa olunması sahəsində TRASEKA (Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizi) proqramının yaradılmasına təşəbbüs göstərən 8 ölkədən biri Azərbaycan oldu ki, bu da Mərkəzi Asiyadan Qara dənizə və oradan da Avropaya çıxan nəqliyyat marşrutunun yenidən qurulması demək idi. Bütün bunların Azərbaycan üçün çox mühüm olduğunu bilən ümummilli liderin təşəbbüsü ilə 1998-ci ilin 7-8 sentyabrında Bakıda 9 ölkənin (Azərbaycan, Bolqarıstan, Gürcüstan, Qırğızıstan, Moldova, Rumıniya, Türkiyə, Özbəkistan, Ukrayna), 13 beynəlxalq təşkilat və 32 dövlətin nümayəndə heyətinin iştirakı ilə tarixi İpək yolunun bərpasına həsr olunmuş beynəlxalq konfrans keçirildi. Həmin konfransda Avropa İttifaqının TRASEKA proqramı əsasında "Avropa-Qafqaz-Asiya dəhlizinin inkişafı üzrə beynəlxalq nəqliyyat haqqında Əsas Çoxtərəfli Saziş" imzalandı. Bakı Bəyannaməsi qəbul edildi, saziş imzalandıqdan sonra bir çox sahələrdə canlanma hiss olunmağa başladı [2; 6].

Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi mühüm tədbirlər nəticəsində Xəzər Dəniz Gəmiçiliyinin fəaliyyəti daha da genişləndi. Nəqliyyat dəhlizində yükdaşıma artdıqca respublikanın iqtisadi potensialı yüksəldi. 1998-1999-cu illərin hər birində Azərbaycan gəmiləri ilə daşınan yüklərin həcmi 5 il əvvəlkindən təxminən 1,5 dəfə çox olmuşdur. Artıq 2001-ci ildə Xəzər Dəniz Gəmiçiliyinin xarici sulara üzən 24 gəmisi dünyanın 135 limanına yük daşıyırdı [6].

AZƏRBAYCANDA SOSIAL BAZAR MODELİ

Azərbaycan dövlətçiliyinin təməlinə dayanan humanizm prinsipinə uyğun olaraq Heydər Əliyev Azərbaycanda sosial bazar modelinin əsasını qoymuşdur. Sosial ədalət və milli həmrəylik bu modelin təməlinə dayanır. Ulu öndər böyük ustalıqla iqtisadi azadlıq və sosial cavabdehliyi bir-birilə uzlaşdırmaqla ictimai harmoniyanı təmin etmişdir. Yenidən müstəqillik qazanmış ölkədə hərbi təcavüz, siyasi, iqtisadi və sosial katalizmlərdən sonra cəmiyyəti tarazlıq halına gətirmək, yoxsulluqla mübarizə və sosial rifahı yaxşılaşdırmaq çətin bir vəzifə idi. Buna baxmayaraq Heydər Əliyevin apardığı islahatlar nəticəsində 1996-2002-ci illərdə əhalinin real gəlirləri 2,6 dəfə artmışdır. 1995-2002-ci illər ərzində orta aylıq əməkhaqqı 5 dəfədən çox artaraq 63,1 manat təşkil etmişdir. Dövlət büdcəsinin xərclərində sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinin payı ildən-ilə artmışdır. 1993-cü ildə bu məqsədlərə 1,1 milyon manat xərclənmişdirsə, 2002-ci ildə bu xərclər 190,3 milyon manata çatmışdır [5; 7].

1993-cü ildə 15 və yuxarı yaşlı əhalinin hər 1000 nəfərindən 703 nəfərinin ali və tam orta təhsili olduğu halda, 2002-ci ildə bu göstərici 753-ə çatmışdır. 2002-2003-cü dərslərinin əvvəlinə 4533 dövlət və 9 qeyri-dövlət ümumtəhsil məktəblərində 1692 min nəfər və ya 1993-1994-cü dərslərinin ilindəkindən 19 faiz çox şagird təhsil almışdır. 2002-2003-cü dərslərinin əvvəlinə Azərbaycanın təhsil sistemində 41 ali və 58 orta ixtisas təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərmiş, onlarda müvafiq olaraq 120 min tələbə ali ixtisas və 51 min tələbə orta ixtisas təhsili almışdır. 1993-94-cü dərslərinin ilində müqayisədə ali təhsil müəssisələrinin kontingenti 27 faiz, orta ixtisas təhsil müəssisələrinin kontingenti isə 52 faiz artmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyev dövlətin məhdud maliyyə imkanlarına rəğmən gənclərin xaricdə təhsilini dəstəkləmişdir. 2002-2003-cü dərslərinin əvvəlinə 885 nəfər Azərbaycan vətəndaşı dövlət

xətti ilə bir sıra dünya ölkələrinin məşhur ali təhsil müəssisələrində təhsillərini davam etdirmişdir [5; 7; 9].

NƏTİCƏ

Heydər Əliyevin çağırışı imkana çevirmək ustalığı Azərbaycan iqtisadiyyatını resursların və coğrafiyanın lənətindən uzaqlaşdıraraq müstəqil və davamlı inkişaf relsləri üzərinə qoydu. Avrasiyanın mərkəzində - Heartland adlanan ərazidə Azərbaycanın geosiyasət və geoiqtisadiyyatın şəkilləndirilməsində mühüm rol alması məhz düzgün daxili siyasətin, o cümlədən, orta təbəqəyə əsaslanan dayanıqlı və inklüziv siyasətinin davamı kimi nəzərdən keçirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin "Heydər Əliyev İli" elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 29 sentyabr 2022-ci il
<https://president.az/az/articles/view/57413>
2. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>
3. Əhməd zadə Ə. "Heydər Əliyev ideyalarının Azərbaycanın meliorasiya və su təsərrüfatının uğurlu inkişafında mühüm rolu var". "Respublika", 2020, 11 dekabr, №260, s.10
4. Ələkbərov U. "Heydər Əliyevin idarəçilik məktəbi Azərbaycanın davamlı inkişafının təməli və qarantıdır". Azərbaycan, -2019, -11 dekabr, №275, s.1-3
5. Əmirov N. "Heydər ƏLİYEV: İki formasiya - Bir memar"
<https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/heyder-eliyev-iki-formasiya-bir-memar-167105>
6. Qurbanov C. "Azərbaycanı qlobal nəqliyyat-tranzit mərkəzinə çevirən strategiyanın yaradıcısı". Azərbaycan, -2019, 4 may, №97, s.1-4
7. Mustafayev Ş. "Heydər Əliyev strategiyası Azərbaycanın hərtərəfli inkişafının təməlidir" "Azərbaycan" qəzeti 09.05.2015-ci il
<https://old.economy.gov.az/article/az%C9%99rbaycan-q%C9%99zeti-09-05-2015/22785>
8. Mustafayev Ş. "Müasir Azərbaycanın xilaskarı və qurucusu". Azərbaycan, -2018, 15 iyun, №134, s.1-3
9. Mustafayev Ş. "Müstəqil Azərbaycanın qurucusu". Azərbaycan, -2019, 9 may, №101, s.1-4
10. Vəliyev İ. "Modernləşməyə aparən iqtisadi islahatların banisi". "Xalq" qəzeti, 2019, 8 may, №100, S.8
11. <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/avqust/194732.htm>

HEYDAR ALIYEV AND AZERBAIJAN ECONOMY

Prof.Dr. Vusal GASIMLI

SUMMARY

The great leader Heydar Aliyev made an important stage change by ruling Azerbaijan twice - during the Soviet period and after gaining independence. In both cases, the mobilization of all resources - the historical missions such as mobilization and transformation were successfully accomplished. While Heydar Aliyev reformed the economy of Azerbaijan in accordance with the requirements of the third industrial revolution during the Soviet period, he managed to ensure economic security both by putting the declining economy on the right market tracks and by implementing a successful oil and transport-logistics strategy in the first years of the independence. It is the success of Heydar Aliyev's policy that Azerbaijan's economy responds to the challenges of the fourth industrial revolution in modern times, as well as acting as foundation of national statehood, public welfare and a strong army.

Key words: *Azerbaijan, Heydar Aliyev, economic strategy, transport-logistics strategy, 3rd Industrial Revolution and etc.*

ГЕЙДАР АЛИЕВ И ЭКОНОМИКА АЗЕРБАЙДЖАНА

проф. Др. Вюсал ГАСЫМЛЫ

РЕЗЮМЕ

Великий лидер Гейдар Алиев совершил важный этап, дважды управляя Азербайджаном - в советский период и после обретения независимости. В обоих случаях мобилизация всех ресурсов — исторические миссии, такие как мобилизация и трансформация, были успешно выполнены. В то время как Гейдар Алиев реформировал экономику Азербайджана в соответствии с требованиями третьей промышленной революции в советский период, ему удалось обеспечить экономическую безопасность как путем перевода приходящей в упадок экономики на правильные рыночные рельсы, так и за счет успешной реализации нефтяной и транспортно-логистической стратегии в первые годы независимости. Успех политики Гейдара Алиева заключается в том, что экономика Азербайджана отвечает вызовам четвертой промышленной революции современности, а также выступает в качестве основы национальной государственности, общественного благосостояния и сильной армии.

Ключевые слова: *Азербайджан, Гейдар Алиев, экономическая стратегия, транспортно-логистическая стратегия, 3-я промышленная революция и др.*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 22.12.2022

Çара qəbul olunub: 06.01.2023